

Koczó József

Adalékok Vámosmikola zsidóságának társadalmi szerepéhez

Történeti pillanاتفelvétel a településről

Vámosmikola a Nyugat-Börzsöny és az Ipoly – a község melletti szakaszon Trianon által határfolyóvá változtatott „hajózható víz” (!) – közé szorított település. A békeszerződés az egykori történelmi Hont vármegyét kettészakítva Mikola korábbi, a Felvidék irányába nyúló gazdasági, kereskedelmi, kulturális vagyis infrastrukturális kapcsolatait elsorvasztotta. A település megközelítése a békekötés után csak a Börzsöny megkerülésével, a folyóval párhuzamosan vezetett úton Szob vagy Drégelypalánk irányából történhetett. Ráadásul a Magyarországon maradt „*honti csücsök*”-re eléggé hányatott sors várt, nem tartozott a közigazgatási átszervezések stabil, „kedvelt” területei közé. 1938 végéig Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéhez tartozott, majd az első bécsi döntés következtében az ismét Magyarországhoz került területen szervezett Bars és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye részévé vált 1945-ig. 1945 és 1950 között Nógrád, illetőleg Nógrád-Hont megyéhez tartozott az Alsó-Ipoly mente. 1950-től Pest megye és – újabban – a közép-magyarországi régió része.¹

Vámosmikola jelentősebb regionális szerepére – három ízben is járási székhely, illetve kirendeltség volt – jelenleg csak forgalmas heti piaca és a faluközpont mostan már más funkciót betöltő egykori üzletei emlékeztetnek. A helyieknek fel sem tűnik – hiszen nap mint nap látják –, amit az újságíró mindjárt felfedez: „*A falu központja felé közeledve rögtön szemet szúr a városias beépített-ségű házsor, a hajdani boltokra utaló utcára nyíló ajtók, mára jobbadán vakult kirakatok, és a központban egy valóságos – nem ma, hanem legalább százötven éve épült – emeletes ház. Akinek egy kicsit is van szeme a múltra, az rögtön látja: itt szép számmal éltek zsidók, amikor még éltek zsidók a magyar vidéken.*”²

- 1 Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, é. n. 393., 399. és 402. old.; Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon 1–2. köt. + Térképmelléklet. Szerk.: Gyalay Mihály. Budapest, 1997. (Második kiadás) 1. k. 227. old., 2. k. 1393–94. o.
- 2 *Bächer Iván*: Vámosmikola. Népszabadság – hétfője 2004. szeptember 11. 11. old.

Ami még megmaradt...

A Vámosmikolán élt zsidóság által létrehozott létesítmények egy része nem maradt fenn. Az 1970-es években bontották le az egykori „Zsazsa”-malmot, helyén a Duna Menti Regionális Vízmű Rt. Ipoly menti üzemének irodaháza áll (Rákóczi u. 2/a). Valamivel később, az 1980-as években jutott hasonló sorsra a vidék első mozija, melyet valamikor Groszmann Márkné üzemeltetett (Petőfi u. 1.). A Ruhig-féle vízimalom, később fagázmotor meghajtású malom helyén a Marci malomborozó működik (Táncsics u.). Spitzer (Szabados) Miksa villanytelepéből az idősek klubjának épülete közelében csupán egy vasbetontömb maradt (Május 1. u.). 1947-ben lebontották a település zsinagógáját is, a Börzsöny-patak közelében (Dózsa utca 4.) viszont még fellelhető az egykori metsző és sakter háza, amely valamikor a zsinagóga udvarán állt.

A településen sok olyan épület található, melyet a falu egykori zsidó lakosai építettek, használtak. Közülük említésre méltó:

A polgármesteri hivatal épületét (Kossuth u. 2.) dr. Sándor Gyula Hont vármegye tiszti orvosa saját célra szolgáló lakásként építtette 1913-ban. Az Ipoly kisvendéglő és presszó (Kossuth u. 1.) épületét a Huszár családtól bérelte Schwartz Jakab, melyben vendéglőt („nagykocsmá”) üzemeltetett. Az OTP Bank (Kossuth u. 7.) helyén egykor ugyancsak pénzügyintézet működött. A fogorvosi rendelő és lakás (Kossuth u. 9.) épületében Márkus Dezső 1944-ig gyógyszerterápiát működtetett. 1945-ben a munkaszolgálatból visszatérve saját erőből helyreállította a szétdúlt patikát, melyet 1949-ben államosítottak. Ekkor eladta az épületet dr. Czukrász Zoltán ny. körorvosnak, ő pedig elköltözött Vámosmikoláról. A Két Süni kávézó (Ipolysági út) helyén Ruhig Jenő péksége üzemelt. A Rák-ház (Szobi út): 1913-ig dr. Sándor Gyula lakása, majd dr. Sommer Mór lakása és ügyvédi irodája, később Groszmann Gyula tulajdona. Az ÁFÉSZ egykori hidegkonyhájának épületét (Szobi út) Groszmann Márk (Matyo) építtette 1910 tájékán, melyben nagykereskedése (cukorkák, liszt, zsír, sör, vasedény, szög, trafikelosztó) működött 1944-ig. A jelenlegi gyógyszerterápia (Petőfi u. 2.) épületének egykori tulajdonosa dr. Révész Mihály ügyvéd. Korábban Groszmann Izidor vegyesboltja ill. nagytrafikja működött benne. A Koma-ház (Petőfi u. 3.) nevét Weisz (Koma) Emilről kapta, akinek vegyeskereskedése volt az épületben. Ennek a háznak az udvarán különálló épületben működött a XX. század elején a zsidó iskola. A Sümeg-ház (Petőfi u. 5.) a Huszár családé volt, de a birtokot bérlő Sümeg családról kapta nevét. A „Stöckli”-fatelep a Szobi-út Pásztói út elágazásánál üzemelt, Stöckli Fülöp majd fia, Stöckli Dezső épületfa-, cement és cserépkereskedéseként.

A község központjától mintegy másfél kilométerre, az Ipolypásztó felé vezető út közelében, a Kakas-dombon található a vámosmikolai zsidó hitközség egykori temetője. Az 1970-es években, mint betelepült lakos beszélgetésekből értesültem arról, hogy 1945 előtt Mikolán sok kis üzlet („bót”), vendéglő, kocsmá,

kereskedés működött, melyet zsidók tartottak fenn. Az iparosok, orvosok, ügyvédek között is számottevő volt arányuk. A zsidó temetőt viszont csak 1982-ben láttam először. A látvány egyszerre felemelő és lehangoló volt. Lenyűgözött a márvány, gránit, homok- és műkő síremlékek sora, mint az ismeretlen múlt megannyi üzenetének kövülete. Ugyanakkor elszomorított a környezet elhanyagoltsága. Az Örökkévalóság házát egykor kerítés övezte, melyet gládícia és akácokból álló fasor szegélyezett. Most foszló, szakadozott kerítés, a sírhantokon és köztük nőtt cserje, gyomnövény, gaz, bogács fogadta az arra járó, és „eltűnő” sírkövek. A helyi tanács bejelentésemre érdemleges intézkedést nem tett. Igaz, a nyolcvanas évek vége felé hallottam arról, hogy Budapestről – feltehetően az izraelita hitközség megbízottjai – kint jártak a temetőben, majd olyan személyeket kerestek, akik a sírkert rendbe hozását elvállalták volna. Erre azonban akkor nem került sor.

Tíz évvel első ottjártam után, 1992-ben a helytörténeti szakkör tagjaival kerestük fel a zsidó temetőt, és fotózással dokumentáltuk akkori állapotát. A legmegdöbbentőbb látvány 1993. július 1-jén fogadott. Az egy évvel korábbi állapothoz képest a helyzet még siralmasabb volt: a temetőben vandál pusztítás nyomait fedeztem fel. Több síremléket ledöntöttek, néhányat teherautóval hurcoltak el, ennek nyomai az akkor készült felvételeken is jól látszanak. Ekkor már hiányzott dr. Sándor Gyula, Hont megye egykori tisztii főorvosának fekete márvány sírköve is. Előző évben még megvolt, „csak” az obeliszk felső részét patintották le a sírgyalázók.

A temetőt 1993 nyarán kitisztították, a ledőlt, eltörött síremlékeket visszaállították, a sírkertet újrakerítették. Újabb kegyeletsértés 2003 áprilisáig nem történt. Ekkor viszont a kerítést a bejárati ajtótól az Ipoly felé eső szakaszon szétbontották, 6-7 sírkövet – köztük dr. Nagy Áron ügyvéd síremlékét – ledöntöttek, a temető közepén újságokból gyűjtött tűzrakás nyomai látszódtak. A sírrongálók kilétére máig sem derült fény. Jelenleg 101 sír helye azonosítható a sírkertben. Közvetlenül a kerítés mellett áll a Schusdek és Sümeg család két monumentális, még épségben lévő fekete márvány síremléke.

Vámosmikola egykori zsidó lakosaira a római katolikus templom mellett 1993. május 8-án felavatott hősi emlékmű felirata is emlékezteti a községben járó érdeklődőket:

A
KÖZSÉGÜNKBŐL
ELHURCOLT ÉS MEGÖLT
ZSIDÓ
HONFITÁRSAINKÉRT
1944

Néhány évvel ezelőtt szakkörös tanítványaim segítségével próbálkoztam fényképet felkutatni a vámosmikolai zsinagógáról. Sikertelenül. Lehet, hogy mind-

össze egy márványtábla maradt fenn Vámosmikola egykor virágzó izraelita hitközségének imaházából? Az 1944-ben itt hagyott személyes holmik, tárgyak sorsa – hasonlóan Magyarország többi, zsidók által is lakott településéhez – ismeretlen. Elképzelhető ugyanakkor, hogy néhány padlás, kamra vagy más melléképület lomjai között még ott lapulnak a község egykori zsidó lakosainak féltett emléktárgyai, könyvei, használati eszközei.

A vámosmikolai zsidóság történetének, sorsának megismerése iránti személyes indítékaim valahol itt gyökereznek. Életkorom miatt nekem közvetlen tapasztalataim nincsenek az Ipoly-vidék zsidóságának életéről, a vészkorszakról és a túlélőknek egykori szülőföldjükéről, lakóhelyükről történt elmeneküléséről. Gyermekkori emlékeimből apai nagyanyám szavait tudom felidézni a perőcsényi zsidókról: „...*íttek itt Perőcsénybe’ is zsidók. A Dajcsík, a Szűgyiik. Négyven-nígybe’ évittik iket, mindet ehurcóták. A Dajcsík köző’ vót, aki hazagyütt. A Dajcs Éva most kinn il Izráēbe’...*” Elbeszélésén túl a szavaiból áradó együttérzés az, amire ugyancsak emlékszem.

Vámosmikola zsidósága a demográfiai adatok tükrében

Településünket oklevélben legkorábban 1300-ban *villa Mikula* néven említették. Az Alsó-Ipoly-völgyben elfoglalt központi fekvése – már a középkorban forgalmas útvonal vezetett itt, továbbá az Ipolyon révátelés illetve híd volt – rangos, kiváltságos településsé tette. Mint erre a településnévből is következtethetünk, vámos, vámszedő hely volt (1358), templomát és papját 1332-ből említik először, 1419-től vásáros hely. A török hódoltság megszűnte után az Esterházy család hercegi ága, 1875-től 1945-ig a Baráthi Huszár család a vámosmikolai uradalom földbirtokosa.³

A 19. század közepén a település arculatát ekként mutatják be az országleíró munkák: „*Mikola (Vámos), magyar f(alu) az Ipoly bal partján: 813 kath., 11 evang., 32 ref., 5 óhitű lak. Kath. paroch., templom. Sok urasági épület. Határja mindennel meg áldatott, rétje, legelője sok; földjei 1-ső osztálybeliek; szőlőhegye nagy; tágas erdeje vadakkal bővölködik. F. U. (földesura) H..(herceg) Eszterházy, s feje egy uradalomnak.*”⁴

Vámosmikola zsidó lakosairól elsőként így Fényes Elek leírásából értesülünk. Hont vármegyében korábbi megtelepedésüket I. Lipót 1693. évi rendelete – miszerint halálbüntetés terhe mellett kitiltja őket a bányavárosokból és hét mérföldes körzetükből – lehetetlenné tette. Igaz, hogy a tiltó rendelkezés egészen 1860. január 14-ig érvényben volt, de 1840 tájékán már megjelentek a vár-

3 *Koczó József*: Vámosmikola a középkorban. Honti Füzetek 3. Vámosmikola, 2000. 72 old. és Vámosmikola 1300–2000. Honismereti Kiskönyvtár 5. Komárno, 2000. 16 old.

4 *Fényes Elek*: Magyar Országnek ’s a’ hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben II. k. Pest, 1843. 153. old.

megye déli részén. Palugyay szerint 1843-ban a comitatus 112 448 lakójából 17 követte a zsidó vallást, illetve beszélte a nyelvet.⁵

Az 1850. évi országos összeírás a vármegyében 104 998 lelket számlált, kik közül nemzetiségére és vallására nézve egyaránt 833 fő volt zsidó.⁶ Az abszolutizmus rendszerének „végszervezése” által megállapított közigazgatási határok szerint 1852-ben ismételten sor került a lakosság összeírására. A comitatus területén ekkor 103 959 főt találtak, közülük anyanyelvét és hitét tekintve egyaránt 830 volt a zsidók száma.⁷

Érdeemes részletesebben áttekinteni és összehasonlítani a vármegyei, megyeszékhelyi és Ipoly menti települések ezen időszakra vonatkozó adatait is.

1. táblázat
A zsidók megtelepedése Hont vármegyében, az Ipoly mentén

	Év	Népesség összesen	Zsidó nemzetiségű	Zsidó vallású	Zsidó zsellérház
HONT VÁRMEGYE	1850	104 998	833	833	
	1852	103 959	830	830	
Ipolyság mezőváros	1850	1 463	-	81	
	1852	1 635	81	81	7
Börzsöny mezőváros	1850	1 495	3	3	
	1852	1 479	4	4	
Vámosmikola járási főhely	1850	921	13	13	
	1852	945	13	13	2
Kemencze	1850	1 035	5	5	
	1852	1 065	11	11	
Perőcsény	1850	1 006	-	-	
	1852	1 009	14	14	4
Tölgyes	1850	424	1	1	
	1852	420	3	3	
Szobb	1850	818	7	7	
	1852	812	5	5	
Szakállos	1850	845	-	5	
	1852	856	6	6	
Bél	1850	398	8	8	
	1852	430	13	13	2
Pásztó	1850	715	7	7	
	1852	702	10	-	3

Az adatokból kitűnik, hogy a 19. század közepén Hont vármegyében legnagyobb létszámban a megyeszékhelyen, Ipolyságon telepedett meg a zsidóság. Selmec- és Béla-Bánya sz. kir. városban, továbbá a Selmeci járásban nem írtak össze zsi-

5 Békés-Csanád és Honth vármegyék leírása. Közli: Palugyay Imre, ifj. Pest, 1855. 566. old.

6 Uo. 566–567. old.

7 Uo. 567. old.

dó vallásúakat illetve anyanyelvűeket. A többi járás 1852. évi adatai: Ipolysági járás 467 fő, Vámos-Mikolai járás 174 fő, Báthi járás (Baka-Bánya sz. kir. várossal) 121 fő, Bozoki járás 68 fő. A zsidóság kisebb településeken történő megtelepedésében nem tudunk kimutatni egyértelmű összefüggést, hiszen nem áll rendelkezésünkre a bevándorlók eredete, foglalkozása stb. A korabeli állapotokról 1941-ben dr. Stein Artúr a következőket írta: „Az 1848-as összeírás hiányosan és rendezetlenül van az Országos Hivatalban Pozsonyban. Ellenben: az ipolysági rabbihivatalban megvan az egész megyére kiterjedő 1876. évi összeírás a zsidókról. Hont megye összes izraelita községeinek anyakönyvei az ipolysági rabbiságnál vannak az 1850–1895. évekről. 1857-ben kezdték lefektetni az akkor Hont megyében lakott zsidók születési adatait az 1850. előtti időkre. Az izr. anyakönyvek másodpéldányai részben Besztercebányán, részben Pozsonyban vannak.”⁸

Az egykori Hont megyei főrabbi iratait néhány éve már hiába kerestem. Az anyakönyvek és más iratok a második világháborúban, a vészidőszak idején eltűntek, megsemmisültek. Felleltem ugyanakkor a helyi plébánián a tanítók összeírásának 1848-ból származó anyagát. A dokumentum általános adatokat is közöl a településről:

1. A helység s megye neve:	Vámos-Mikola, Hont vármegyében
2. Lakosainak összes száma:	887
3. A lakosok száma vallás szerint:	
szám:	841 vallás: cath.
szám:	9 vallás: ágos.
szám:	30 vallás: hely.
szám:	7 vallás: zsidó ⁹

A Magyarország történeti, földrajzi s állami legújabb leírása hivatalos uton nyert adatokból című monográfia általunk már megyei statisztikai adatok révén megismert IV. kötete ekként mutatja be a frissen járási székhely rangjára emelkedett községet:

„Járási főhely: Vámos-Mikola falu, az Ipoly bal partján. Szomszédai: Börzsöny, Ipolypásztó, Bél, Szakállos, Perőcsény.

Határterülete hatósági bemondás szerint: 3587 hold, ebből szántó föld 1709 h 112 ööl, legelő 312 h 119 ööl, rét 387 h 5 ööl, kaszáló 868 h 184 ööl, erdő 168 h 317 ööl, szőlő 141 h 787 ööl...

Földbirtokos 234; helyirati szám 3045. A határ minősége: I. osztályú, termékeinek évi mennyisége: feles búza 662 kereszt 1 kéve, – rozs 1751 kereszt, 3 kéve, – árpa 333 kereszt 19 kéve, – zab 183 kereszt 20 kéve szalmába; kukoricza

8 Dr. Stein Artúr: A felekezeti anyakönyvek Magyarországon II. rész. A zsidók anyakönyvei és konskripciói. Budapest, 1941. 42. old.

9 A Vámos-Mikolai Iskola tanítójának és jövedelmeinek összeírása. 1848. Római Katolikus Plébániahivatal irattára, Vámosmikola.

712 posonyi mérő, – burgonya 3800 posonyi mérő, ide számítva Eszterházy termeszterményeit is –, bor 791 akó.

Népessége:

1850-ik orsz. összeíráskor lélek 921, r. kath. 856, ev. 8, helv. 44, zsidó 13; magyar 905, tót 3, zsidó 13.

1852-ben pedig családfejlés 140, összes lélekszám 945, ebből férfi 463, nő 482; magyar 931, rác 1, zsidó 13; r. kath. 878, görög e. 1, reformat 36, ev. 17, zsidó 13; nőtlen 254, nős férfi 196, férjnél nő 196, özv. férfi 13, özv. nő 51; a községből távol 10, a községben idegen van 4.

Házak: urasági 14, telkes ház 62, ker. zsellér 87, zsidó zsellér 2, lelkes- s tanítóház 2, község-ház 1, megyei épület 1, összesen 157.

Telkek: egész telek 28, 2/4 telek 38, 1/4 telek 2, összesen 45.

Egyház-ügy: Sz. Magdolna anyaegyháza h. Eszterházy egyház védnöksége alatt az eszt. érseki megye Báthi esperességében; fiókhely: Ipoly-Pásztó 1/2 óra.

Adóügy: személy-kereseti, s földadó 2050 ft. 5/16 kr.; épületadó: 101 ft. összesen 2101 ft. 37 kr. ; 1849/50. év előtti járandóságra volt 703 ft. 3 kr.

Közmunka: szolgált vontatási 494 és kézi 363 napot.

Község jövedelmei:

Korcsmáltatásból 105 ft. 15 kr.

Egyéb javadalmakból 268 ft. 48 kr.

Összesen 374 ft. 3 kr.

Község kiadása: 374 ft. 3 kr.

Árvauy: 6 árvának összes vagyonértéke 547 ft.

Tanoda állapot: fi. 58

leány 38

összesen 96 tanuló

Utolsó posta-állomás: Ipoly-Sáágh.”¹⁰

Településünk ezen adottságai – minden bizonnyal – kedvező feltételeket biztosítottak a zsidóság megtelepüléséhez. Mint járási székhelyre, a század második felében idetelepült az adóhivatal, a pénzügyőrség, a járásbíróház, a telekkönyv, ügyvédi irodák, végül a főszolgabírói hivatal. Az 1880. évi népszámlálástól az alábbiak szerint alakult Vámosmikola népessége, ezen belül a zsidó lakosság száma:¹¹

10 Palugyay Imre i. m. 689–690. o.

11 Forrás: az 1881., 1900., 1910., 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálás adatai.

2. táblázat
Vámosmikola népességének és zsidó lakosságának alakulása 1880–1941

1880		1900		1910		1920		1930		1941	
Lakosság összesen	Zsidó	Lakosság összesen	Zsidó	Lakosság összesen	Zsidó	Lakosság összesen	Zsidó	Lakosság összesen	Zsidó	Lakosság összesen	Zsidó
1332	86	1700	147	1863	171	2043	133	2162	133	1947	104

A zsidó lakosság népszámlálási adatoktól eltérő, lényegesen magasabb számáról a helyi körjegyző által 1921. március 8-án összeállított „*Kimutatás azon Vámosmikolán lakó izraelita lélekszámáról, akik folyó évben pászkat igényelnek*” c. jegyzékben találunk adatokat.¹² E listán 39 családfő szerepel, a családtagok száma: 265 fő. Valószínűsíthető, hogy a trianoni határmódosítás miatt a Felvidékről ideáramló migráció okozhatta a megelőző népszámlálás számadataihoz viszonyított közel 200%-os eltérést. A jegyzékben szereplő családnevek miatt fontos a lista teljes közzlése, mivel néhány családfő neve csak e dokumentum révén maradt fenn Vámosmikolán.

3. táblázat
Kimutatás azon Vámosmikolán lakó izraelita lélekszámáról, akik folyó évben pászkat igényelnek

Folyó szám	A családfő neve	Családtagok száma	10 napi pászka liszt mennyisége kg-ban	Észrevétel
1.	Büchler Zsigmond	5	10 kg	
2.	Büchler Izidor	5	10 kg	
3.	Berger Mór	7	14 kg	
4.	Sümeg Józsefné	4	8 kg	
5.	Dr. Reiner Lőrinc	5	10 kg	
6.	Dr. Sándor Gyula	7	14 kg	
7.	Fischer Bernát	8	16 kg	
8.	Groszmann Jakab	5	10 kg	
9.	Groszmann Manóné	5	10 kg	
10.	Groszmann Józsefné	8	16 kg	
11.	Groszmann Márk	8	16 kg	
12.	Groszmann Lajos	13	26 kg	
13.	Groszmann Ignác	8	16 kg	
14.	Groszmann Zsigmond	8	16 kg	
15.	Groszmann Fülöp	5	10 kg	
16.	Kóhn Aronné	10	20 kg	
17.	Ruhig Károly	10	20 kg	
18.	Svarcz Jakab	12	24 kg	
19.	Stökl Fülöp	13	26 kg	

12 Az irat 2002-ben a Pest Megyei Levéltár Váci Osztályán leadásra került.

Folyó szám	A családfő neve	Családtagok száma	10 napi pászka liszt mennyisége kg-ban	Észrevétel
20.	Steinhardt Kálmán	5	10 kg	
21.	Schuszdek Ármin	1	2 kg	
22.	Deutsch Dávid	8	16 kg	
23.	Klein Lajos	5	10 kg	
24.	Szokoli Adolf	5	10 kg	
25.	Steiner Mór	10	20 kg	
	Összesen	180	360 kg	
	Áthozat	180	360 kg	
26.	Teltsch Bernát	5	10 kg	
27.	Schönberger Izsák	10	20 kg	
28.	Révész Ábris	6	12 kg	
29.	Miselbach Sándor	5	10 kg	
30.	Dr. Kapp Hugó	4	8 kg	
31.	Swarcz Manóné	4	8 kg	
32.	Krausz Józsefné	6	12 kg	
33.	Dr. Révész Mihály	2	4 kg	
34.	Glaser Mór	8	16 kg	
35.	Jungreis Samuel	8	16 kg	
36.	Katz Jakab	8	16 kg	
37.	Mühlberger Hersch	5	10 kg	
38.	Hadl József	8	16 kg	
39.	Strasser Mór	6	12 kg	
	Összesen:	265	530 kg	

Kelt. Vámosmikolán, 1921. III. 8.

pecsét

olvashatatlan aláírás
körjegyző

Ha a vámosmikolai zsidóság létszámát összevetjük a népszámlálások környékünkre vonatkozó adataival, egyértelművé válik számunkra, hogy az Ipoly mentén csak Ipolyság, Hont vármegye egykori székhelye és a szomszédos Nógrád vármegye székhelye, Balassagyarmat rendelkezett Vámosmikolánál népesebb izraelita közösséggel.¹³

13 Forrás: A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt I–II. köt. Budapest, 1882. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I–II. köt. Budapest, 1902, 1904. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I–II. köt. Budapest, 1912–1913. Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai. Budapest, 1923. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Budapest, 1932. Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947. Ipolyság, Ipolyszakállos, Ipolybél és Ipolypásztó 1920. és 1930. évi adatai hiányoznak, ugyanis e települések ekkor Csehszlovákiához tartoztak.

4. táblázat

Ipolyság és az Alsó-Ipoly-völgy néhány településének népessége és zsidó lakossága 1880–1941

	1880		1900		1910		1920		1930		1941	
	Lakos	Izr.	Lakos	Izr.	Lakos	Izr.	Lakos	Izr.	Lakos	Izr.	Lakos	Izr.
Ipolyság	2755	331	3720	529	4206	660	–	–	–	–	5027	773
Kemence	1145	19	1316	20	1240	18	1518	36	1827	17	1722	16
Tésa	198	12	233	4	282	5	324	4	323	4	329	4
Ipolyszakállos	1016	31	1164	16	1117	31	–	–	–	–	1283	14
Ipolybél	460	7	549	14	509	12	–	–	–	–	552	14
Perőcsény	1020	28	1219	24	1180	16	1175	10	1185	9	1173	6
Vámosmikola	1332	86	1700	147	1863	171	2043	133	2162	133	1974	104
(Nagy)Börzsöny	1658	37	1762	24	1907	27	1873	15	1842	9	1739	7
Ipolypásztó	937	22	1032	40	1161	18	–	–	–	–	1038	16
Szob	1633	67	1909	70	1969	55	2040	77	3486	100	2163	61

Érdeemes azt is feltárni, honnan települt be Vámosmikolára a zsidó lakosság ill. házasságkötések révén hová költöztek el a településről. A kérdésekre az anyakönyvek faggatásával kísérlelhetjük meg a válaszadást. Számomra csupán az állami anyakönyvek voltak elérhetőek, ezek is a szabályozott kutatási korlátozással: a születési anyakönyvek 1911. december 31-ig, a házassági anyakönyvek 1941. december 31-ig, a halotti anyakönyvek 1971. december 31-ig. Természetesen, mindhárom esetben a kezdő időpont 1895. október 1-je, az állami anyakönyvvezetés magyarországi elrendelése. Az anyakönyvi bejegyzéseket összevettem a Központ Statisztikai Hivatal népmozgalmi kiadványainak adataival.¹⁴ Megjegyzésre érdemes, hogy az anyakönyvi bejegyzések a 19–20. század fordulóján adataikat tekintve gazdagabbak, majd információtartalmuk egyre szegényesebbé válik.

A Vámosmikolára történő bevándorlás eredetének feltárásában az itt született gyermekek szüleinek, valamint az elhunytak születési helyének vizsgálata segít bennünket. A szülők születési helyének gyakoriságában Etyek (Fejér vm.) és Für (Komárom vm.) áll az élen, majd a szomszédos Ipolyszakállos (Hont vm.) következik. Nem sokkal marad le (Komárom-)Szentpéter (Komárom vm.), Süttő (Esztergom vm.) és Csobánka (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) sem. Említésre méltó még Zsigárd (Pozsony vm.), Németszőgyén (Esztergom vm.), Ógyalla (Komárom vm.), Csata (Bars vm.) és Bény (Esztergom vm.) település.

A Vámosmikolán elhunytak születési helye – a helyben születettek kivételével, valamennyi esetben egy-egy említéssel – a következő: Villon (Poroszország), Rozniatow (Galícia); Ipolyság, Börzsöny, Perőcsény (Hont vm.); (Pilis)Szentlélek (Esztergom vm.); Balassagyarmat (Nógrád vm.); Pomáz, Tinnye, Zsámbék

14 A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1990. V. köt. Összeállította: dr Klinger András. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1980. 130–131., 146–147. és 162–163. old., valamint A népmozgalom adatai községenként 1901–1968. Összeállította: Klinger András. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1969. 164–165. és 416–417. old.

(Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.); Für (Komárom vm.); Galánta (Pozsony vm.); Nemeskutas (Trencsén vm.); Mezőberény (Békés vm.); Zalaegerszeg (Zala vm.).

A migráció mindkét irányára – a betelepülésre és az elvándorlásra is – jelzőértékkel bír a házasultak lakóhelyi származása. A helyi párkapcsolatokon túl a vámosmikolai zsidóság elsősorban Budapestet, Vácot (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.), Érsekújvárt (Nyitra vm.) és Ipolyságot (Hont vm.) részesítette előnyben a házasságkötésnél.

Adalékok a zsidóság társadalmi rétegződéséhez

A falusi emberek körében meglehetősen torz kép alakult ki a zsidók vagyoni helyzetéről, gazdagságáról. Gyermekkori emlékeim között kutatva nekem is úgy rémlik, hogy a felnőttektől hallott vélemények általában egykori jómódjukra vonatkoztak. Miben rejlik az igazság? Hiszen a kis településeken élők jól ismerték egymást, legalább is az életvitel, életmód tekintetében. Úgy vélem, a kérdés a pénz, pontosabban a készpénz – beleértve a könnyen mobilizálható értékeket, ingóságot is – körül forog. A tradicionális paraszti gazdaság még a 20. század közepén is elsősorban a családi önellátásra rendezkedett be. Készpénzkiadása minimális volt – petróleum, gyufa, só, fűszerek, tű, cérna, szerény ruházat és adó –, a vagyon felhalmozása pedig „földben”, házban, ígás- és tenyészállatokban történt. Utóbbiak és a terményfelesleg értékesítésével jutott hozzá a szükséges készpénzhez. Ettől az élettől merőben különbözött a kereskedelem, kisiparban, földbérletben, kölcsönügyletekben, gyógyellátásban, ügyvédi pályán, hivatalban tevékenykedő, vagyis polgári hivatást űző falusi zsidóság életvitele, életmódja. Azt is tudnunk kell, hogy ezen területekre a „többségi társadalom” kirekesztő jogalkotása és előítélete folytán került a zsidóság. Az évszázadokon át keserve-sen elszenvedett létbizonytalanság – amikor gyakran menekülni kellett egyik településről a másikra, egyik országból a másikba – lehetett az indítéka annak, hogy az egyébként is jórészt készpénzzel foglalkozó zsidóság megtakarításait is – a hitellehez használt kegytárgyakon túl – könnyen mobilizálható értékekbe, például ékszerekbe, értéktárgyakba fektesse. A falusi lakosság, a parasztság számára ez teljesen szokatlan, ismeretlen, idegen volt. Nem kellett más, csak látni egy ékszert vagy hallani róla, s már keringtek is a mesés vagyonról szóló történetek.

Vizsgáljuk meg ezek után a vámosmikolai zsidóság gazdasági, társadalmi helyzetét! 1893-ból fennmaradt a vámosmikolai kézműiparosok, italmérési hasonbérli, és az önálló kereskedők töredékes lajstroma tárgyévi adójukkal.

5. táblázat
Kereskedelmi és iparkamarai illetékköteles kereskedőknek és iparosoknak lajstroma
az Ipolyság m. kir. adóhivatal részére

Sor- szám	Neve	Foglalkozása	1893. évi adó	
			ft	kr
1	Groszmann Adolf	üveg kereskedő	6	–
2	Khon Áron	vegyes kereskedő	75	–
3	Télts Albert	vegyes kereskedő	25	–
4	Groszmann Jakab	vegyes kereskedő	73	–
5	Groszmann Ignác	edény, üveg keresk.	12	–
6	Turcsányi Kálmán	vegyes kereskedő	30	80
7	Groszmann Manóné	tőzsér, vas- és vegyes nagykereskedő	169	47
8	Híró Ferencz	bodnár	5	20
9	Berényi Mihály	kőműves	3	60
0	Valkó Rezső	czipész	3	60
1	Pálos András	kovács	4	20
2	Bányik István	kovács	3	60
3	Turcsányi Samu	bormérő és hentes	25	–
4	Büchler Samu	mészáros	28	–
5	Beták Ferencz	molnár	16	–
6	Fucskó Mihály	bognár	4	20
7	Mann Károly	kéményseprő	21	–
8	Jarábek József	szabó	5	60
9	Dobra Ferencz	czipész	3	60
0	Kotrucz József	asztalos	5	60
1	Ruhig Lipót	(pékmester)	?	
2	Irás Nándor	(hentes?)	?	
3	Groszmann Ferencz	(magánzó)	?	
4	Groszmann Zsiga	(kereskedő)	?	
5	Schvarcz Jakab	(vendéglős, regále bérlő)	?	
6	Nyikta János	kalapos	4	60
7	Lipták János	molnár	24	–
8	Terényi János	molnár	16	–
9	Pálfi Pál	asztalos	10	–
0	Winkler József	czipész	3	60
1	Cselka Károly	asztalos	5	–
2	Roole Alajos	szabó	3	60

Kelt Vámos Mikolán 1893 october 16án

Eggenhofer
körjegyző

A zsidóság gazdasági szerepvállalása és közéleti tevékenysége a XX. század első évtizedeiben

Mezőgazdasági bérlemények

A Huszár-hitbizomány bérlője a Sümeg és a Schusdek család (Sümeg József, Schusdek Ármin, Sümeg Ottó) volt. Ugyancsak ők bérelték gr. Pongrácz Jenő országgyűlési képviselő István-majori uradalmát is. Sümeg József és Schusdek Ármin sógorok voltak.

Schusdek Ármin (1869. november 24. – 1930. április 10., Vámosmikola) 1911-ben és 1921-ben tagja a községi képviselőtestületnek. Az 1920-as években társával együtt Huszár Tibor Perőcsény határában fekvő 4383 kat. hold birtokából 419 holdat, a mikolai határban lévő 1275 kat. holdat kitevő birtokból 429 holdat, vagyis a szántóterület egészét bérelte.¹⁵

Sümeg József 1899-ben elhunyt, a gazdálkodást fia, Sümeg Ottó folytatta (sz. 1884. jan. 13. Szentpéter, Komárom vármegye, elhunyt 1947-ben Vámosmikolán). Az első világháborúban tanúsított helytállásáért a „signum laudis” és a Károly-csapatkereszt kitüntetésben részesült. 1921-ben a községi képviselőtestületnek, 1936-ban Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék Törvényhatósági Bizottságának tagja.¹⁶ Tudnunk kell, hogy az 1929. évi XXX. törvény cikk a virilizmus rendszerét annyiban módosította, hogy ezentúl a legtöbb adót fizetők közül a Törvényhatósági Bizottsági tagok 40%-át kellett választani. Egy feljegyzés szerint Sümeg Ottó lovait 1919-ben a vörös hadsereg szervei rekvirálták. 1921-ben a községi elöljáróságnak küldött leiratból kiderül, hogy felkutatásuk eredményt nem hozott.¹⁷ Sümeg Ottó 1938. december 1-jén áttért a római katolikus vallásra. 1939. október 11-én kelt levelében Bars és Hont k. e. e. vármegyék alispánjától olyan tanúsítvány kiadását kéri, mely szerint nem tartozik a zsidótörvény hatálya alá. Ezen tanúsítványt részére az alispán 1939. október 12-ei dátummal ki is adta.¹⁸ A vészkorszak idején hivatalos kitüntetései alapján is kivételezett helyzetet élvezhetett: sárga csillag helyett fehér csillagot viselhetett volna, de ő ezt soha nem tűzte ki. A gettóba hurcolás alól is mentesülnie kellett volna, mégis megkapta a felszólítást a gyülekezőhelyen történő megjelenésre. 1944 véres időszakát jóakarató vámosmikolaiak segítségével vésszelte át.¹⁹

15 Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacímtár). Összeállította és kiadta: a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1925. 202–203. old.

16 Nógrád és Hont k. e. e. vármegyék alispánjától 266/1936. szám alatt érkezett levél.

17 M. kir. honvédelmi miniszter 609774. szám/3-1921. értesítése.

18 PmL IV. 701-9. Bars és Hont k. e. e. vm. származást igazoló tanúsítványok, ún. „zsidótanúsítványok”; 1939, A-2.

19 *Koczó József*: Vámosmikola zsidóságának száz esztendeje. Oktatási segédanyag. Vámosmikola, 2003. 46–47. old.

Ipari üzemek

Dr. Sándor Gyula körorvos, járási orvos (sz. 1872, Körmöcbánya; meghalt 1924. dec. 6., Vámosmikola) részére 1911-ben lakhatási engedélyt állítottak ki, de 1904. XII. hó 30-án keltezett saját kézírású feljegyzése szerint már ekkor a községben működött. 1911-ben tagja a községi képviselőtestületnek. 1913-ig az ún. Rák-házban lakott, ebben az évben emeltette a mostani polgármesteri hivatal épületét. 1914–18 között hadikórházat vezetett a háborús sebesültek ellátására. Az ispotály a jelenleg romos ÁFÉSZ-épületekben működött. Dr. Sándor Gyula vállalkozásba is fogott. Kallós Gábor ügyvédtől megvette a Kossuth és Rákóczi utca közötti épületeit, és az ott lévő istállót malommá alakította. A fagázmotor meghajtású malom üzemeltetését az asszonyok végezték, a helybeliek az orvos leányának nevére csak Zsazsa-malomként emlegették. Főmolnára Asztalos András volt.²⁰ A malmot később Hochfelder Rezső vette meg. Hochfelder Rezső hengermalom tulajdonos Budapesten született 1890-ben. A fővárosban gimnáziumi érettségit tett. Hochfelder eredetileg a MÁV szolgálatában állt, Pestszentlőrincen állomásfőnökként teljesített szolgálatot. 1922-ben mint intéző ment nyugállományba. Ezután került Vámosmikolára. 1933-ban innen Drégelypalánkra költözött, ahol az 1920-ban létesült, Farkas Géza tulajdonában lévő ugyancsak fagázmotor működtetésű malmot vette meg. Ezt magasörlésűre átépítette, Nógrád megye egyetlen vidéki haszonörlési malmaként említi a megye monográfiája. A községben megbecsülésnek örvendett, tagja lett a községi képviselőtestületnek.²¹

A mikolai malmot Ruhig Károlynak adta el, aki a Huszár-féle – eredetileg vízimalomnak – korábban bérlője volt. Ruhig a „Zsazsa”-malmot 1929 tájékaán villanymeghajtására korszerűsítette. Az 1944-es gyáripari évkönyvben még tulajdonában álló üzemként említik, ahol liszt és más őrlmények készítése folyik.²²

A főszolgabíró 1924. május hó 26-án keltezte és küldte meg a vámosmikolai járás területén működő jegyzőknek azon körlevelét, melyben a vidék helyzetéről meglehetősen lesújtó képet fest: „A közvilágítási és közlekedési állapotoknak itten járásom területén az egész Ipoly völgyében jelenlegi primitív állapota arra indított, hogy kísérletet tegyek arra nézve, hogy ezen kérdéseket a villamosság által és útján kísérleljem megoldani. Ez ügyben a bevezető tárgyalásokat már folyamatba tettem. Ezen kérdést bővebben egy a közeljövőben megtartandó jegyzői értekezleten kívánom megbeszélni és számítván Jegyző Úr buzgó közreműködésére kikérjem véleményét ez ügyben.”²³

20 Koczó József: i. m. 84. old.

21 Nógrád és Hont vármegye. Fel. szerk.: Dr. Ladányi Miksa. Budapest, 1934. 365. old.

22 A magyar gyáripar évkönyve és címtára 1944. III. évfolyam. Szerk.: Dr. Pártos Szilárd. Budapest, 1944.

23 Vámosmikola nagyközség jegyzői hivatala. Érkezett 1924. máj. 30. 18W5. szám

Egy később keltezett ügyiratból megtudjuk, hogy Spitzer (Szabados) Miksa 1926-ban engedélyt kért és kapott villanytelep létesítésére. Igaz, 1930-ban még felszólítják őt, hogy az építkezés határideje letelt, s mielőbb fejezze be,²⁴ de elkészülte után, a villamos távvezeték megépítéséig ez a helyi telep biztosította Vámosmikola áramellátását. Az 1944. áprilisi zsidóösszeíráskor a vámosmikolai ortodox izraelita anyahitközség elnöke. Polgári állásaként áramszolgáltató megnevezés szerepel.²⁵ A második világháborúban munkaszolgálatos, a háborút túlélte. Azon kevés vámosmikolai zsidó közé tartozik, akik a vézskorszak után is itthon keresték boldogulásukat. 1945-ben a szociáldemokrata párt delegáltjaként tagja a községi képviselőtestületnek és a nemzeti bizottságnak. 1947-ig községi képviselő. A háború után még néhány évig üzemelteti az áramszolgáltató telepet. 1947-ben a községi közvilágítás korszerűsítésére tett ajánlatát a képviselőtestület június 5-én elfogadta. Nem sokkal később alijázott (Izraelbe távozott).²⁶

A villanytelep működésének megindulása után, 1930-ban Groszmann Márk nagykereskedő és neje építtette és működtette a környék első moziját.²⁷

Steiner Jánosné 1925-ben Budapest Székesfőváros Tejhivatalának engedélye alapján tejüzeméből napi 1000 l budapesti tejértékesítésre jogosult.²⁸

További iparosok:

- Blum Simon szabómester a Petőfi utcában;
- Günsz Mór bádogos a Petőfi utcában;
- Ruhig János (Jenő) pék az Ipolysági úton;
- Bankó Antal szíjgyártó a Huszár utcában.

Kereskedők:

- Groszmann Márk nagykereskedő a Szobi úton;
- Schwartz Berta szatócs a Börzsönyi utcában;
- Wetzler Manó óra- és ékszerkereskedő a Petőfi utcában;
- Weisz Emil („Koma”) vegyeskereskedő a Petőfi utcában;
- Groszmann Ignác („Icig”) vegyeskereskedő a Petőfi utcában;
- Kohn Áron vegyeskereskedő a Petőfi utcában;
- Groszmann Zsigmond vegyeskereskedő a Szent János téren;
- Rozner Ármin vegyeskereskedő a Szent János téren;
- Hádl József bőrkereskedő az Ipolysági úton;
- Strasser Mór divatáru-kereskedő az Ipolysági úton;
- Groszmann Lajos textil-, műszaki- és edénykereskedő az Ipolysági úton;
- Groszmann Józsefné papír- és illatszer-kereskedő a Szobi úton;

24 Vámosmikola nagyközség jegyzői hivatala. Érkezett 1930. aug. 21. 1984. ad. szám.

25 Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. Közzéteszi: Schweitzer József. Hungaria Judaica 6. Budapest, 1944. A – B. 749. old.

26 Koczó József: i. m. 93. old.

27 Vámosmikola nagyközség jegyzői hivatala. Érkezett 1930. XII. 9. 2091. szám

28 Budapest Székesfőváros Központi Tejhivatala, Központi Városháza. 1854/1925. szám (febr. 18.)

- Schönberger Izsákné méter- és divatáru-kereskedő a Szobi úton;
- Stöckl Fülöp épületfa-, cement- és cserépkereskedő a Szobi úton;
- Büchler Izidor mészárszék, kóser húskereskedő a Szobi úton;
- Mühlberg Hersch újságárus a Huszár utcában.

Vendéglős:

- Schwartz Jakab nagyvendéglős a Kossuth utcában.

Vámosmikolai Takarékpénztár:

1892-ben alakult, mint a balassagyarmati takarékpénztár társfiókja. A jelenlegi pékség épületében működött. Az OTP mostani épületét az aranyosmaróti takarékpénztár közreműködésével történt újjáalakulás során, 1908-ban építették. 1922-től önállóvá vált. 1913-tól haláláig Révész Ábris volt az igazgatója. Révész Ábris (sz.1875. augusztus 12-én Zborón, Sáros vm., elhunyt 1935. július 10-én Vámosmikolán) középiskoláit Nagyváradon végezte, majd a debreceni pénzügyi igazgatóságnál volt gyakornok. Dolgozott az egri járás számvevőjeként, az aranyosmaróti takarékpénztár verebélyi fiókvezetőjeként. 1936-ban Hoffher-Schranz Takarékpénztárként említik a főszolgabírótól származó listán.²⁹

Ügyvédi irodák:

- Dr. Nagy Áron köz- és váltóügyvéd (1903-ban öngyilkos lett).
- Dr. Sommer Mór (1917-ben Párkányba került).
- Dr. Bauer János
- Dr. Reiner (Rainer) Lőrinc
- Dr. Ziener Sándor (a XX. század elején)
- Dr. Révész Mihály

Járásbírói elnök:

- Dr. Kapp Hugó (az 1920-as években)

Orvos:

- Dr. Sándor Gyula

Gyógyszerész:

- Márkus (Markusz) Dezső

Az 1910–20-as években Vámosmikola megbecsült közéleti szereplői voltak jó néhányan a község zsidó lakosai közül. 1911-ben a községi képviselők között (létszámuk 30 fő) hat személyt találunk, név szerint: Sümeg Hugót, Schusdek Ármint, dr. Steiner Sándort, Groszmann Márkot, Groszmann Józsefet és dr. Sándor Gyulát.

²⁹ Vámosmikola, 1936. január 11-én kelt főszolgabírói lista.

Tíz évvel később a 23 képviselőtestületi tagból ugyancsak hatan zsidók: Groszmann Márk, Schusdek Ármin, Sümeg Ottó, özv. Groszmann Józsefné, Kohn Áronné és Groszmann Manóné.³⁰

Az első világháborút hazafihoz méltóan végigharcoló Sümeg Ottón kívül megemlíthetjük Spitzer Miksa nevét, aki az orosz és olasz fronton való helytállásáért ugyancsak több katonai kitüntetést kapott,³¹ vagy Klein Lajost és dr. Kapp Hugót, akik a háború következtében hadirokkanttá váltak.³²

Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1923-ban a Huszár Béla által alapított s Baráthi Huszár Tibor által bírt hitbizományi mezőgazdasági birtokból vagyonváltsággként igénybe vett földterületekből 37 főnek juttatott 300–300 □-öl házhelyet, köztük dr. Révész Mihálynak, dr. Kapp Hugónak és Steinhardt Kálmának. Dr. Kapp Hugó járásbíró ezen felül 1 kat. hold földjuttatásban is részesült.³³

Az 1928-ban alakult, 206 tagot számlált Vámosmikolai Járási Ipartestület egyik alelnöke az 1930-as évek elején Ruhig Jenő.³⁴ Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy a Vámosmikolán élt zsidóság gazdasági, mások révén pénzügyi (takarékpénztár), jogszolgáltatási kisugárzása nem csak a nagyközsége, hanem az egész Alsó-Ípolly mentére hatott.

Láthatjuk, hogy a mikolai – és rokoni kapcsolataik lévén a szomszédos falvak – zsidó lakosai egyrészt bekapcsolódtak a település és környékének hagyományos agrártermelésébe (szántóföldi növénytermesztés), másrészt a mezőgazdasági és az erdő haszonvételéből származó termények, termékek (elsősorban gabona, illetve tűzi- és épületfa) felvásárlásába, forgalmazásába, elsődleges feldolgozásába (malmok). Kisipari tevékenységükkel, kis üzleteikkel, anyagi és humán szolgáltatásaikkal hozzájárultak a lakosság – nagyobb utazást nem igénylő – szinte teljes körű, helyben megvalósuló ellátásához.

Vallási és kulturális intézmények, szervezetek

A magyarországi zsidó hitközségek 1944. évi összeírásából tudjuk, hogy az 1868. évi izraelita községterületek beosztása alapján a Hont megyei hitközségek székhelye (Buda)Pesten volt.³⁵ Az 1885-ben kialakított anyakönyvi kerületek

30 Meghívó az 1911. IV. 30-i és 1921. XI. 21-i képviselőtestületi ülésre.

31 Nógrád és Hont vármegye 461. old.

32 Kimutatás a hadirokkantokról a vámosmikolai körjegyzőségen, ill. a Hont – Nógrád vármegyei katonai parancsnokság 1130 szám/ny. 1921 leirata.

33 Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 22.877/O.F.B./1923. számú ítélete. PmL Váci Osztálya.

34 Nógrád és Hont vármegye 461. old.

35 Magyarországi zsidó hitközségek 833. old.

alapján a Hont megye területén fekvő községek az 58. számú anyakönyvi kerülethez tartoztak Ipolyság anyahitközség székhellyel.

A vámosmikolai izraelita hitközség korai működéséről nincsenek megbízható adataink, mivel az ipolysági rabbihivatal iratai és a helyi anyagok is eltűntek, megsemmisültek. Dr. Stein Artúr összeállításában a *Vámosmikola* címszó alatt olvashatjuk az alábbi feljegyzést: „A 4813/933. VKM. sz. rendelettel önálló izr. anyakönyvi kerület lett. Ezelőtt Ipolysághoz tartozott. Az 5941/934. sz. rendelet idecsatolta Drégelypalánk, Hont és Ipolyvece községeket.”³⁶

Az Ipolyság és környéke mártírjainak emlékére Izraelben megjelent mű ekként mutatja be a vámosmikolai hitközséget:

„Lakosság száma 1941-ben: 1974

Zsidó lakosok száma 1930-ban: 133

Zsidó lakosok száma 1945-ben: 11

A második világháborúig nincsenek adatok a zsidó település kezdetéről Vámosmikolán.

A hitközséghez tartozott: Ipolypásztó, Ipolybél, Szakállos.

Volt egy temploma, amit 1901-ben építettek (előtte imaház volt), temetkezési vállalata, nőegylete. Volt rabbi, metsző, tanító és samesz. 1934-től a vészorszakig Deutsch Menachem rabbi egy jesivát is tartott fenn.

Az iskolába, magas színvonaláért, még keresztények is beiratták gyermekeiket. Egy időben még egy pár középiskolai osztály is működött. Az 1938-ban kezdődő zsidótörvények dacára, a helybeli hatóságok bizonyos fokig megvédték az iskolát.”³⁷

Az 1944. évi összeírás szerint a vámosmikolai ortodox anyahitközség lélekszáma 282 fő, adózók száma 84 fő.³⁸

A hitközség elnöke:

– Groszmann Lajos kereskedő (1930-as évek)³⁹

– Szabados Miksa áramszolgáltató (1944)⁴⁰

Rabbi:

– Jungreis Számuel (1901-től 1934-ig)

– Deutsch Manó (1934-től 1944-ig)

Deutsch Menachem Zvi 1898. okt.13-án született Balassagyarmaton. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, teológiai tanulmányait atyjánál, Deutsch József Izrael gyarmati főrabbi mellett végezte. A családjában ő volt a 101. lelkes. A Deutsch család tagjai sorából kerültek ki Balassagyarmat főrabbijai a XIX. század közepétől. A morvaországi Raudnitzban 1812-ben született Deutsch Áron Dávid 1851–1878 között a város harcias szellemű, ortodox főrabija. Ba-

36 Dr. Stein Artúr: i. m 103. old.

37 Örökmécses. Szöveggondozás: Ascher A.–Gidron J. Nahariya, 1994. 20. old.

38 Magyarországi zsidó hitközségek 749. old

39 Nógrád és Hont vármegye. 459. old.

40 Magyarországi zsidó hitközségek 749. old.

lassagyarmaton hunyt el 1878. ápr. 26-án. Fia, Deutsch József Izrael (sz. 1839, Pozsony) 1878–1922 között volt a város főrabbija. 1922-ben a városban ragadta el őt a halál. Utóda fia, Deutsch Dávid, Manó ikertestvére, 1922–1944 között állt a hitközség élén, mint a város utolsó főrabbija. 1944 júniusa után ő is testvére sorsában osztozott.

Deutsch Manó előbb Balassagyarmaton volt fogházi lelkész és hitközségi segédlelkész. A Nógrádi Hírlap 1934. évi júl. 15-i száma tudósít a vámosmikolai izr. hitközség kerületi főrabbi hivatalába történt beiktatásáról. Művelt, nagy tudású tanítója volt a hitközségnek, atyjához hasonlóan ő is foglalkozott egyházi irodalommal. 1944-ben feleségével és 8 gyermekével együtt Auschwitz poklába került. [Megjegyzendő, hogy gyermekei számáról – anyakönyvi adatok híján – eltérőek az emlékek. Személyes közlőm, Olexa Józsefné tíz gyermekről tud; nevek: Ágnes, Ábris, Izsó, József (Joszi), Klára, Jozefina, Róza, Yetta, Fülöp (Mojzsi) és Éva.]

Tanító:

– Singer Miksa okleveles tanító (1903–1906 között említik nevét az anyakönyvek.)

– Múchelbach

– Laufer Andor (1917–18 körül)⁴¹

Az önálló felekezeti egyesületek, intézmények között az 1944. évi összeírás csak a Chevra Kadischa-t (szentegylet, jótékonyági és temetkezési egyesület) említi, taglétszám nélkül. Ruhig György közléséből tudjuk, hogy Vámosmikolán adottak voltak a hitélet feltételei: a zsinagóga udvarán belül épült meg a mikve (rituális fürdő), a kóser vágoda, és a metsző is itt tevékenykedett. Az utolsó kántor, aki egyúttal metszőként és hittanítónaként is működött, Katz Jakab volt. A rabbi igen jó viszonyban állt a keresztény pappal. Ruhig György leírása alapján alkothatunk képet Vámosmikola egykori zsinagógájáról is.⁴²

A héber feliratot tartalmazó kőről 2002 májusának végén Szabó László, Vámosmikola 1998–2000 közötti plébánosától hallottam. Egy hónappal később tekintettem meg a Kapás Sándor és neje, Zsóka Teréz Vámosmikola, Petőfi utca 19. szám alatti lakásának kertjében levő márványtáblát.

A 80 x 60 x 9 cm-es vörös márványtábla eredetéről a vámosmikolai születésű háziasszony tudott felvilágosítással szolgálni. Elmondása szerint, mintegy 30 éve vették meg az eredetileg szoba-konyhás lakásukat. Szomszédjuk, Bertók Béláné „úri cigány” volt. Lujzi néni (B. B.-né) és három testvére vásárolta meg valamikor az egykori zsinagóga telkét és a rajta álló sakterlakást. Ők abban laktak, de a Petőfi utcai házat is fenntartották. Ez utóbbit később egy másik cigány családnak, Kardos Tiboréknak adták el. Tőlük aztán adatközlőim vették meg az ugyancsak szoba-konyhás lakást, melynek a faljáról nyíló bejárati ajtaja előtt

41 *Szatmáry István*: Vámosmikola 1945 előtt. Vámosmikola – Szob, 1966. PmL. Ki. 16. 10. old.

42 *Ruhig György*: Vámosmikola és környéke. In: Örökmécses. 34–37. old.

volt egy rózsaszínű kőlap. Amikor az épületet lebontották, kiderült, hogy a lefelé fordított lapján ismeretlen nyelvű szöveg található. Néhány ismerősük feltevése szerint a kő a lebontott vámosmikolai zsinagógából származik, és imaszöveget tartalmaz. Kislánykorában ő maga is járt az akkor még álló épületben – 3-4 éves lehetett, úgy 1945–46 körül –, és emlékezete szerint ilyen kőlapot látott ott a falon. Vajsz Lajos, idősebb mikolai lakos úgy tudta – ők a zsinagóga szomszédságában laktak –, hogy négy kőlap volt a falakon, a négy világtáj szerint elhelyezve.

A bevezetésben már említést tettem arról, hogy a zsinagógáról nem sikerült fényképfelvételt találnunk. Ugyancsak hiába kerestem a község 1945–1950. évi iratai között a zsinagóga lebontásának hivatalos engedélyét. Úgy tűnik, valóban csak a vörös márványtábla és annak szövege emlékeztet Vámosmikola egykoron virágzó izraelita hitközségének létre.

2002. augusztus 7-én Tel Avivból hazalátogatott Ruhig György úr. A héber-jiddis szöveget ekként fordította magyarra:

A mi vámosmikolai közösségünk köszönettel és
elismeréssel tartozik a szívélyes adakozóknak
– nevük és emlékük örök életre legyen áldott:

FEIGEL GROSMAN
NAFTALI ROSENBAUM
MORDECHAI SCHWARCZ

és feleségük – és annak, aki a telket ajándékozta,
továbbá azoknak, akik a templom építését végezték,
irányították
1901

A vámosmikolai zsinagóga „alapköve” 2002. október 3-án – a gyülekezet háza felépítésének majd’ 100. évfordulóján – méltó helyére, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményébe került.